

Son Zamanlarda Telif Edilmiş Bazı Kitaplarda Deccâle Dair Hadis ve Rivayetler*

Roberto TOTTOLI

(Çev.: İbrahim KUTLUAY**)

Giriş

Müslümanların ilk nesline dayanan hadis (Hz. Muhammed'in sözlerini) ve rivayetleri toplayan ve onları ele alan klasik edebiyat eserleri, müslüman Arap ülkelerinde yoğun bir şekilde neşredilmektedir. Kur'an ve hadis, ibadet ve inanç konularına referansta temel iki kaynak durumundadır. Klasik eserlerin yayımlanmasının yanında, çağdaş yazarlar tarafından kaleme alınan, hadisin ve ilk rivayetlerin muhtevasını yeniden müzakere eden eserler de bulunmaktadır. Bu çalışmaların asıl amacı, prensip olarak, modern hadis eleştirileri ışığında hadisin otoritesi meselesini ele almak, ayrıca topluma yeni ve güncellenmiş yorumlar sunmaktır. Bu tür eserlerin tamamı, dinî miras konularında, hadis tarihi ve müslümanlar tarafından eleştirilen rivayetler ve bunlarla bağlantılı tenâkuzlar hakkında yeterince bilgisi olan okuyucu tipine hitap eder. Şüphesiz ki bu kitaplar, Batılıların yaklaşımına ve söz konusu rivayet malzemesi konusundaki şüpheciliğe de cevap vermektedir.

* Bu makale, Roberto Tottoli tarafından "Hadith and Traditions in Some Recent Books Upon the Dajjal (Anti-Christ)" adıyla İngilizce olarak kaleme alınmış ve Roma'da düzenlenen bir sempozyumda sunulmuştur. Bu sempozyumun akabinde çıkarılan hadis özel sayısında (*Oriente Moderno, Hadith in Modern Islam, Istituto Per l'oriente*, Eylül, 2002, s. 55-75) yayımlanmıştır. Metinde köşeli parantez içindeki ilaveler tarafımızdan konulmuş, zaruri gördüğümüz açıklamalar dipnotlar kısmında çevirenin notu [çev. notu] şeklinde belirtilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı öğretim üyesi, i_kutluay@yahoo.com

Bu edebiyattan ayrı olarak, aynı klasik rivayetlere ve malzemeye dayanıp özel konuları ele alan çalışmalar da vardır. Bunlar daha geniş okuyucu kitlesine hitap eder. Söz konusu çalışmalar, genellikle kitap, hatta yüz veya yüz küsur sayfadan oluşan risâleler biçimindedir. Bunlar, okuyucuların dikkatini çekmek için genellikle rengârenk karton kapak baskılıdır. Bu edebiyat türünün en popüler ve çağdaş konularından biri, deccâl (İslâm geleneğinde Anti-Christ)dir.¹ Kur'ân'da geçmesi de deccâl figürü, en önemli hadis mecmualarında² yer alan pek çok hadisle teyit edilmiştir. Bununla beraber, deccâl asla Ortaçağ edebiyatının bir konusu olmadığı gibi, Hıristiyan tarihinde olduğu seviyede bir konu da olmamıştır.³ David Cook'un modern *apokaliptik* konusuna tahsis ettiği makalesinde de⁴ işaret ettiği gibi, deccâl, klasik dönem boyunca müslümanlara ait apokaliptik hikâyelerin fantezi dünyasında çok popüler bir figür değildi. Deccâl konusuna tahsis edilmiş kitap nadiren bulunur. Sadece son yüz yılda deccâl figürü, daha fazla gündeme geldi ve giderek dinin konusu olmaya başladı. Sonuç itibarıyla deccâl, müslüman yazar ve yayınevi sahiplerinin çekici bir konusu hâline geldi.⁵

Müslüman Arap dünyasında ve bilhassa Mısır'da deccâl konusuna artan ilgi, her nedense XX. yüzyılın son on yılında derinleşti. Deccâl dair otuz civarında kitap, *eskatolojik* konulara ve ilgili delillere temas eden diğer pek çok kitapla birlikte ortaya çıkmıştır. Sırf deccâle yönelik

- 1 *Denomination*, Arapça *deccâl* kelimesinin tam anlamını karşılamaz. Daha uygun düşen kelime, *deceiver* (sahtekâr, hilekâr anlamına gelen kelime)dir. Deccâlın tam adı, [kaynaklarda] genellikle *el-Mesihü'd-deccâl* diye geçer. Deccâl, Meryem'in oğlu İsa Mesih'e karşı sahte mesihdir. *el-Mesihü'd-deccâl*'le ilgili olarak bk. müteakip sayfalar 62-63.
- 2 Deccâl üzerine en önemli araştırmayı D. J. Halperin gerçekleştirmiştir. "The Ibn Sayyâd Traditions and the Legends of al-Dajjâl", *Journal of American Oriental Society*, 96 (1976) s. 213-225, ayrıca bk. El2 s.v. "Dajjal" (A. Abel); A.S. Tritton, "Ed-Dajjâl, Antichrist", *Proceedings and Transactions of the Fifth Indian Oriental Conference*, 2 (1922), s. 1117-1127; E. J. Jenkinson, "The Moslem Anti-Christ Legend" *The Moslem World*, 20 (1930), s. 50-55; A. Morabia, "L'Antéchrist (ad-Dajjâl) s'est-il manifesté du vivant de l'envoyé d'Allah?", *Journal Asiatique*, 267 (1979), s. 81-99; hepsinden önemlisi, L. Kaptein, *Eindtijd en Antichrist (ad-Dajjâl) in de İslâm. Eschatologie bij Ahmed Bican* (+yaklaşık 1466), Leiden 1997, bilhassa s. 77-134 ve son bibliyografya kısmı.
- 3 Hıristiyan deccâlîne (*Antichrist*) dair edebiyat çok zengindir. Bu konudaki en kapsamlı araştırma, B. McGinn, *Antichrist Two Thousand Years of the Human Fascination with Evil* (New York, 1966) olup, bu kitapta birkaç sayfa deccâle ayrılmıştır. bk. s. 111-113.
- 4 Bk. "Hadith, Authority and End of the World: Traditions in Muslim Apocalyptic Literature", s. 36.
- 5 Bk. meselâ *Encyclopedia Iranica*, s.v. "Dajjâl" (Hamid Algar), London - Boston, 1982, III, 605. XX. yüzyılda deccâl tasvirleri ile ilgili olarak bk. "Bolshevism or Western Civilisation and Ali Shariati's Identification of "the Dajjâl with the One-Dimensional Man of Herbert Marcuse".

çok sayıda kitaptan ayrı olarak, bütün bu kitapların piyasaya çıkmasında ve muhtevastındaki özellikler, dikkate ve incelemeye değerdir. Bunlar renkli, resimli ve birkaç ressam tarafından çoğu durumda kendi hususi tarzlarıyla çizilip imzalanmış kapakları olan ve her yere yayma amacıyla yazılmış kitaplardı. Bunların biçimleri standart boyutlarda olabildiği gibi, cep boyunda veya çok farklı biçimlerde de olabiliyordu.⁶ Diğer yandan bu kitapların muhtevastına gelince, her ne kadar bu tür kitaplar klasik kaidelere göre dinî rivayetlerin çok karmaşık tahlilini ihtiva etmese de, bu metinler mirasın yorumuna yönelik farklı ve genellikle zıt yollara teşebbüs eden daha popüler dinî tartışmalara şahitlik eder. Bundan dolayı söz konusu popüler edebiyatın canlılığı, tam edebî bir tür hakkındaki dinî tartışmalarda yarışan etkenler olduğu gibi, müslümanlar arasındaki edebiyatın bazı tabakalarındaki eğilimlerini aydınlatma bakımından da öğreticidir. Bu suretle bahsi geçen kitaplarda ortaya çıktığı üzere, hadislerin kullanımı ve yorumu üzerine yapılacak bir araştırma, temel soru olan İslâm'da hadise verilen önemi ortaya koyacaktır.

Müteakip sayfalarda, en son yayımlanmış kitapları, bilhassa Said Eyyüb'un *el-Mesihü'd-deccâl* kitabından sonra ortaya çıkan ve Mısır'da neşredilen deccâl konusuna tahsis edilmiş ve bu makalenin sonundaki bibliyografyada liste hâlinde verilen kitapları müzakere edeceğim.⁷ İlkin bu tür çalışmalardaki hadis ve rivayetleri tahlil edeceğim. Bunu, ya söz konusu materyalin şekli iktibas edilme usulüne göre ya da râvilerin ve klasik yazarların ima yollu veya açık değerlendirme metotlarına göre yapacağım. Bahsi geçen materyale dayalı yorum çabalarının tartışılmasına adanan bu çalışmanın bir bölümü, son kısımda bazı nihai sonuçlarla bitecektir.

6 Meselâ bk. el-Mısırî, *Fitnetü'l-mesihî'd-deccâl*; Abdülaziz, *el-Mesihü'd-deccâl ve Ye'cüc ve Me'cüc*; el-Menâvî, *Sahihü'l-akvâl anî'l-mesihî'd-deccâl* (bu kitap özetlenerek kitabın cep boyunda olanı da yayımlanmıştır).

7 Deccâle dair kitaplar Eyyüb'un kitabından önce yayımlanmıştır. Bk. Muhammed Abdur'rezzâk İdu'r-Ruüd, *el-Câmiü'l-ahbâr ve'l-akvâl fi'l-mesihî'd-deccâl*, Kâhire, 1985. Biz bunu ve daha önce yazılmış diğer kitapları dikkate almadık. Meselâ Abdülgani el-Makdisî'nin (ö. 1203) *Ahbârü'l-deccâl*, Kâhire, 1993; Muhammed el-Safarîni (ö.1774), *el-Mesihü'd-deccâl ve esrârü's-sâh*, Kâhire, 1983; İbn Kesir'in (ö. 1371) *el-Mesihü'd-deccâl* (İbn Kesir'in *el-Mesihü'd-deccâl*'inin çeşitli baskıları mevcuttur), Kâhire, 1981, 1996; al-Kurtûbî (ö. 1272) *el-Mesihü'd-deccâl*, Kâhire, (2000?); a.mlf. *el-Mesihü'd-deccâl ve nuzûli İsâ b. Meryem*, (Kâhire, 2001) gibi. Bazı büyük kaynaklardan pasajlar iktibas etmedik. Keza Kurtûbî'den pasajlar almak yerine, kapaktan sonraki ilk sayfada ifade edildiği üzere Atâ'nın *el-Mesihü'd-deccâl* adlı kitabından yararlandık.

1. Deccâl İle İlgili Kitaplarda Hadis ve Rivayetlerin Kullanımı

Deccâle dair çağdaş çok sayıdaki monografi, çeşitli özellikler arz etmekte olup, bunlar yüz sayfalık kitaplardan tutun da küçük ebattaki cep kitaplarına kadar değişkenlik göstermektedir. Bunların ebatları ve şahsi tercihlere bağlı uzunlukları farklı olduğu gibi, muhtevaları bakımından basit hadis listelerine kadar değişiklikler arz eder. Bu son tavrın en tipik örneği, Adevi'nin kitabı [*Ahbârü'l-deccâl*] olup bu eserde hadisler ve rivayetler kaynaklara açık atıfta bulunularak iktibas edilmiştir.⁸ *Ahbârü'l-deccâl*'de konu başlıkları ve notlarla ilgili tam açıklamalar yapılmışsa da, muhteva ile ilgili tek bir yorum bulunmamaktadır. Gelenek açısından hadis ve okuyucu konusunda en kapsamlı çalışma, hadis edebiyatının en meşhur uzmanlardan biri olan Albânî'ye ait tek ciltlik eserdir.⁹ Ayrıca söz konusu kitapların muhtevalarında da bazı değişiklikler bulunmaktadır; çünkü bunlardan bazıları sadece deccâl konusuna tahsis edilmiştir, ancak bunlar Hz. İsa'nın kıyamete doğru dünyaya tekrar dönmesi¹⁰ yahut da Ye'cüc ve Me'cüc gibi deccâl ile ilgili olduğu düşünülen konulara da temas etmektedir.¹¹ Oldukça şaşırtıcıdır ki, bu konuda telif edilmiş çok sayıda çalışmaya rağmen, kaynaklardan sadece biri, deccâle dair diğer kitapların geniş sirkülasyonunun farkında olduğunu gösterir.¹² Diğer çağdaş çalışmalara referans ise çok nadirdir. Meselâ Eyyüb'un kitabı, bu kitaplar arasında önemli bir özet olarak zikredilir.¹³ Ne onun adı

8 el-Adevi, *Ahbârü'l-deccâl*.

9 el-Albânî, *Kıssatü'l-mesihî'd-deccâl*.

10 Bk. meselâ Âsur, *el-Mesihü'd-deccâl* ve Şâkir, *el-Mesihü'd-deccâl*; ayrıca Askâr, *Hülâsatü'l-makâl anî'l-mehdî ve'l-mesihî'l-deccâl*.

11 Bk. Ahmed, *el-Mesihü'd-deccâl ve Ye'cüc ve Me'cüc*; el-Sehâvi, *el-Mesihü'd-deccâl ve Ye'cüc ve Me'cüc*; Abdülaziz, *el-Mesihü'd-deccâl ve Ye'cüc ve Me'cüc*; el-Menâvi; *Sahihü'l-akvâl*; Sa'fân, *es-Sâatü'l-hâmise ve'l-işrîn: el-Mesihü'd-deccâl ve'l-mehdî*. Bu kitaplara, bütün başlıklarla ilgili olarak şu eserler de eklenebilir: Selâse/erbaa yentezirihümü'l-âlem.

12 et-Tehâvi, *el-Mesihü'd-deccâl*, s. 7.

13 Bk. meselâ el-Adânî, *Bejne yedeyyi'l-deccâl*. O, sık sık Eyyüb'ten ve kitabından iktibaslarda bulunur, s. 11, 29, 43, 44, 46, 51, 56 ve birçok yerde. el-Adânî, Eyyüb'ün kitabının bu alanda en önemli eser olduğunu belirtir. (s.11); el-Adânî, *İhdârü'l-mesihî'd-deccâl*, s. 16; Selâme, *el-Mesihü'd-deccâl*, s. 40-42, 46; Selâme, 41 ve 42. sayfalarda Ârif'in deccâle dair kitabından alıntılarda bulunur. Diğerleri meyanında sadece Abdülhamid, *İktarabe hurûcü'l-Mesihî'd-deccâl*, s. 64; Selâme, konuya dair diğer çağdaş yazarların kitaplarından da iktibaslarda bulunur: *el-Huyûtü'l-hafıyye* ve Muhammed İsa Dâvûd, *İhzârü'l-mesihî'd-deccâl*.

ne de kitabı açıkça ifade edilse de, yalnızca bir defasında *polemik* üslubuyla Eyyûb'un yazdığı esere saldırılır.¹⁴ Bununla beraber bu genel tavır, amacına uygundur; çünkü tartışma terimleri, açık bir şekilde ifade edilmeyen kaynakların bir kısmını -genellikle tartışmalı bir zıtlık içinde- hatırlatır. Aşikârdır ki, bundan dolayı doğrudan referanslar, sadece klasik kaynaklara yapılırken çağdaş rakip çalışmalara sadece üstü kapalı bir şekilde imada bulunulur.

Bu makalede değerlendirilen eserler (edebiyat), çeşitli bakımlardan farklılık arz eder; öyle ki bunlar dinî klasik mirasın kullanılma usulünden, aynı materyale getirilen yorumlara kadar farklı farklıdır. Bu çalışmaların hepsi, Hz. Peygamber'in hadislerini müzakere eder ve tanıtır. İktinci olarak söz konusu çalışmalar, klasik edebiyattan alınan rivayetleri (*ahbâr ve âsâr*) ve her açıdan deccâli ele alır. Bu eserler, mesih ve deccâl kelimelerinin anlamlarından tutun da, deccâlin yüz biçimini ve fiziki görünüşünü tasvirinden, gelişinin alâmetlerinden ve insanları aldatacağı olağanüstülüklere kadar pek çok konudan bahseder. Deccâlin gerçekleştireceği çeşitli olaylarla alâkalı çok sayıda hadisin içeriği, genellikle konularına göre düzenlenir ve sıralanır. Nitekim burada incelediğimiz bütün kitaplarda hadisler muhtevalarına göre düzenlenerek mümkün olan yerde iktibas edilmeye çalışılmıştır.

Genel ve en önemli müşterek önyargı, sadece Hz. Peygamber'in hadislerine verilen mutlak bir önem olmayıp, hadis tenkidi kurallarına göre, hadis metinlerine eşlik eden râvi isimlerinden oluşan mutat isnadlara nadiren dikkat edilmesidir. Bu sebeple çoğu kez, sadece ilk râvinin veya sahâbînin adı verilir ve tam isnad zikredilmez; rivayetin alındığı kaynağa metinde veya dipnotlarda basit bir işaretle yetinilir. Bu bakımdan yalnızca bir kaç eser konulara dikkat edip hadislerin tam isnatlarını vererek teferruatlı bir yaklaşımı benimsemek üzere ortaya çıkmayı göze almıştır.¹⁵ Diğer durumlarda hadis, *sahih* veya *hasen* ise

14 Sa'fân, *es-Sâatü'l-hâmise ve'l-işrin: el-Mesihü'd-deccâl*, s. 10, 12, 18, 22; Sa'fân bu sayfalarda *el-Mesihü'd-deccâl*'in müellifi Eyyûb'un adını zikreder.

15 Ahmed, *el-Mesihü'd-deccâl*, s. 15 vd.

açıkça ifade edilmiştir.¹⁶ Diğer bazı yazarlar hadis tenkit kurallarını, bazı özel amaç ve konularla bağlantılı olarak pek nadir kullanmışlar ve bunda ön *metodolojik* bir yaklaşımla hareket etmemişlerdir. Meselâ Sehâvî, Deccâl'in Kûfe'den geleceğine dair hadisin *mevkûf* olduğunu ifade ederek sadece tek bir hadisi reddeder. Ancak o, [kitabının] diğer kısımlarında hadis terimini tutarsız bir şekilde kullanmıştır.¹⁷ Ebû Sâ'dî, deccâlin kör gözü hakkında birbiriyle çelişen rivayetleri -İmam Mâlik'ten alınan hadisi, isnadı sebebiyle diğerlerine tercih ettiğini ifade ederek- açıklamaya çalışır.¹⁸ Deccâlin görünümüne ilişkin benzer hadisler, Zehebî ve İbn Kesîr gibi otoritelere dayanmaktadır; ancak bu rivayetler, *mevzu* olduğu ileri sürülerek el-Menâvî tarafından reddedilir.¹⁹ En karmaşık tenkit ve hadis tenkit kurallarına uygun olanı, Albânî'nin eseri olup o, deccâle dair rivayetlerin sıhhati meselesini geleneksel bir yolla uzun uzadıya değerlendirir.²⁰ Burada verilen örneklerden ve aşağıya alınanlardan başka, diğer bütün kitaplar yalın bir şekilde muhtevalarının güvenilirliğine ve ravilerinin tanınmışlığına ilişkin herhangi bir teorik tartışma yapmadan Hz. Muhammed'in hadislerini ve diğer rivayetleri sıralamakla yetinirler. Sonuç olarak hadislere karşı yazarın tavrı, seçilen malzemenen anlaşılmalıdır. Bu hususta düşünülecek ilk soru, kullanılan ve ictibasta bulunulan kaynakların ne olduğudur.

En gözde referans kaynakları, iki mükemmel hadis mecmuası olan *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim* hadisleridir ki, ikincisi diğerine [dünyanın sonu, deccâl gibi konularda] daha açık bir şekilde tercih edilir.²¹ Bu tercihin sebebi, içinde *el-Fiten ve eşrâti's-sââh* adındaki bö-

16 el-Adevî, *Ahbârü'd-deccâl*; es-Seyyid, *Kıssatü hurûci'l-mesihî'd-deccâl*; Lemmâdeh, *Mâzâ ta'rifü anî'l-mesihî'd-deccâl*, s. 17 vd.; Lemmâze, seçtiği hadislerin sadece sahih ve hasen olması şeklinde kendini sınırlandırır; et-Tayyibî, *Âhirü'l-makâl*, s. 17 ve diğer pek çok yerde. Bazen o hadisler ve isnadlar hakkında notlar hâlinde bilgiler verir.

17 es-Sehâvî, *el-Mesihî'd-deccâl*, s.16; ancak krş. s. 17, bu sayfalarda es-Sehâvî, Ka'b'a dayanan kısya hadis diye referansta bulunur. (Bu noktada elinizdeki çalışmanın müteakip sayfalarına bk. dipnot no: 29).

18 Ebû Sa'dî, *el-Mesihî'd-deccâl*, s. 29.

19 el-Menâvî, *Sahîhü'l-akvâl*, s. 16.

20 bk. el-Albânî, *Kıssatü'l-mesihî'd-deccâl*, s. 39-117.

21 Bk. msl. Ârif, *Heli'd-deccâlü yahkümü ale'l-âlem?*, s. 60; konuya dair Müslim'in *Sahih'i* en iyi kaynaktır. Ayrıca bk. Abdülaziz, *el-Mesihî'd-deccâl ve Ye'cüc ve Me'cüc*.

lümde, deccâle ilgili birkaç özel ve uzun bölümlerin yer aldığı *Sahih-i Müslim*'de verilen ilginç rivayetler değildir.²² Hâlbuki en sahih hadis kitabı denilen Buhârî'nin *Sahih*'inde bu tür rivayetler çok azdır.²³ Bazen Müslim'in *Sahih*'i ana kaynak olarak bile görünmektedir. Aranan rivayet malzemesi Müslim'de bulunamazsa diğer kaynaklara müracaat edilir.²⁴ Sık referans gösterilen diğer hadis kaynakları İbn Mâce'nin, Tirmizî'nin ve Ebû Dâvud'un *Sünenleri* ile Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i gibi eserlerdir. Bu klasik eserlere gösterilen teveccühün yansıması, çağdaş Sünnî müslümanlarda da görünür. Ancak daha ilginç olanı, Hz. Peygamber'in sözlerini ihtiva eden rivayetlerin çok sayıdaki diğer kaynaklardan da alınmasıdır. [Deccâle dair kitaplarda ana kaynakların yanında] şimdiye kadar adlarını belirttiğimiz diğer kaynaklardan da alıntılarda bulunulur. Gerçekte, burada değerlendirilen çağdaş dönemde deccâle vb. dair kitap telif eden söz konusu yazarlardan ve deccâli konu alan eserlerden hiçbirisi, [bu konudaki] hadislerin nereden alındığına ve kaynağına ilişkin esas tartışmaya girmez. [Deccâl konusunda yazılan kitaplarda] İbn Ebî Şeybe ve Abdürrezzak'ın *Musannef*'lerindeki rivayetlerle, sünen ve müsned türü hadis mecmualarından ya da bunlardan sonraki dönemde yaşamış musanniflerin kitaplarından alınan rivayetler, bunların sıhhatine ilişkin herhangi bir kayıt ve şart belirtmeden birlikte zikredilir.²⁵ Taberânî'den nakledilen bir rivayetin içeriği, böyle bir kaydın ifade edildiği yegâne durumdur.²⁶ Bu hüküm, doğrudan veya dolaylı bir saldırının ve cerhin hedefi olmuştur. Hâlbuki aynı Taberânî diğer bir kitapta tercih edilen kaynaklardan biri olarak ortaya çıkar.²⁷

22 Bk. Müslim, *es-Sahih*, (nâşir/edit. M. Fuad Abdülbâki, Kahire, 1991), IV, 2221 vd., ayrıca s. 2240-2267, bâb/bölüm 19-25.

23 Buhârî deccâle ilgili iki kısa bâba yer verir. Buhârî, *es-Sahih* (Beyrut, 1992), VIII, 440-442.

24 Âsur, *el-Mesihû'd-deccâl* kitabında böyle hareket eder.

25 Bk.msl. Ebû'l-Haccâc, *Garâibü ve egâibü'l-mesihû'd-deccâl*; o, Heysemî, İbn Şeybe, keza el-Mütteki el-Hindî'den rivayetler alır. Deccâle dair bu denli çok rivayetin varlığı, Tahtâvî'nin *el-Mesihû'd-deccâl*, s. 17'de [görülebilir]. Ebû'l-Haccâc, Şevkânî'den rivayetler alır. Şevkânî bu tür rivayetlerin tam sayısını 100 olarak verir. Ahmed, *el-Mesihû'd-deccâl*'de geleneksel münakaşayı teklif eder. bk. s. 34, no: 1. Burada Ebû'l-Haccâc, mütercimmin adını tashih eder.

26 Dâvud, *el-Huyâtü'l-hafiyye*, s. 11.

27 et-Tu'mî, *Tahzirü'l-ricâl*, s. 32 vd.

Bu genel tavır, Hz. Peygamber zamanında müslüman olmuş meşhur Yahudi Ka'bü'l-Ahbâr'ın ve *eskalotojik* rivayetlerle ilgili en eski hadis mecmualarından birinin musannifi olan Nuaym b. Hammâd'ın (ö. 842) ismi söz konusu olduğu zaman daha şaşırtıcıdır. Bu isimler, bazen Hz. Peygamber'e atfedilmeyen rivayetler kaydedildiğinde bile herhangi bir yoruma yer verilmeden zikredilir.²⁸ Bir yerde Ka'b'ın adı altında verilen bir kıssa, hadis terimi kullanılarak zikredilir.²⁹ Ka'b'ın ismine ve ondan gelen rivayetlere dair yapılan etkili tenkit, müslümanlar arasında XX. yüzyılda geniş bir fenomen olan ve son on yılda daha da kökleşen *isrâiliyyât* terimi olarak tanımlanır. Ka'b'ın ismini ve rivayetlerini içeren böyle bir durum, aynı zamanda yakın alâkayı hak eden bir durumdur.³⁰ Ancak gerçekte alışılmış durum, bunun tersidir. Abdülhamid, Nuaym b. Hammad'ın Yahudi kaynaklı rivayetleri yaymakla suçlanmış olduğunu ifade ettiğinde, Ka'b ve benzeri diğer isimlere karşı daha ihtiyatlı davranır.³¹ Asker, Ka'b'ın deccâle ilişkin aslı olmayan hikâyeler uydurduğunu iddia eden Muhammed Abduh'un (ö.1905) gösterdiği türden şüpheleri eserinde nakleder.³² Sa'fân, Vehb ve Ka'b tarafından üretilmiş ve Yahudi menşeele rivayetlerle iç içe geçmiş deccâle dair çeşitli inançları ve asılsız rivayetleri zikreder. Hatta et-Taberî, İbn Kesîr ve Suyutî gibi müellifler de eserlerinde Vehb ve Ka'b'ın rivayetlerine yer verirler.³³ Bu tenkitlerden başka, deccâl ile

28 Meselâ bk. Deccâlin fiziki görünümü ile ilgili olarak: Ârif, *Helî'd-deccâlî yahkümü ale'l-âlem?*, s. 82; et-Tu'mî, *Tahzîrül-ricâl*, s. 40, 42, 51. Ka'b'ın adı ve ona dayanan rivayetler Ahmed'in *el-Mesihü'd-deccâl* kitabında zikredilir. bk. s. 41-42; Ebû Said, *el-Mesihü'd-deccâl*, s. 48-53; ve Ebû Dâvûd, *el-Huyûtü'l-hafsiyye*, 99, Tu'mî daha sonra Nuaym b. Hammâd'dan rivayetler nakleder (s. 100).

29 es-Sehâvi, *el-Mesihü'd-deccâl*, s. 17; a. mlf. *Erbaa yentazirühümü'l-âlem*, s. 5. Burada kelime teknik anlamıyla değil, modern anlamıyla zikredilir.

30 Bu noktada bk. R. Tottoli, *Biblical Prophets in the Qur'an and Muslim Literature* (London, 2002), s. 175-183.

31 Abdülhamid, *İkterabe hürücü'l-mesihî'd-deccâl*, s. 167, ayrıca bk. 238; burada Vehb'in, Ka'b'ın ve Abdullah b. Sebe'nin adları, olumsuz terimlerle iktibas edilir. Ancak diğer pasajlarda Nuaym'dan herhangi bir yorumda bulunmadan rivayetler nakleder (s. 31 ve muhtelif yerlerde). Nuaym'ın *Fiten*'ine karşı aynı tavır, dünyanın sonuna dair bir kitap (olan Abdülvehhâb Abdüsselam Tuveylah tarafından da ifade edilir. bk. Abdülvehhâb Abdüsselam Tuveylah, *el-Mesihü'l-muntazar ve nihâyetü'l-âlem*, (Kahire, Dârü's-selâm, 1999), s. 9-10. Abdülvehhâb bu konudaki malzemelerle ilgili bazı şüpheleri dile getirir, ancak ondan nasılsa iktibas bulunur.

32 Asker, *Hülasatü'l-makâl anî'l-mehdî ve'l-mesihî'd-deccâl*, s. 65; o, Nuaym'dan Ka'b'a atfedilen bir rivayet iktibas eder.

33 Sa'fân, *es-Sâatü'l-hâmise ve'l-işrin: el-Mesihü'd-deccâl*, s. 9, 25-27.

ilgili kitaplarda, bir bütün olarak rivayetlerin sıhhati meselesi ile sahih ve uydurma rivayetlerin arasını tefrik etme meselesinin, söz konusu kitapların asıl ilgi alanı olmadığı sonucu çıkarılmalıdır. Ya da söz konusu kitapların, klasik rivayetleri sahih olanla olmayanları nasıl ayırt edebilecekleri konusunda okuyucularını bilgilendirmekle ilgilenmedikleri neticesi çıkarılmalıdır.

Günümüze ulaşan ilk kuşak hadis kitaplarından son zamanlarda telif edilenlere geldiğimizde, hadis sahasındaki son dönem muhtelif yazarların [bahsi geçen kaynaklardan] uzun uzun iktibaslar yaptığını görürüz. Kurtûbî ve Zehebî'nin *Tezkire*'si, esas itibariyle bazı olağanüstü konularla bağlantılı olarak hemen hemen yaygındır³⁴ ve bu eserleri, İbn Hacer'in *Sahih-i Buhârî* üzerine yazdığı şerhi, İbn Kesir'in *en-Nihâye ve'l-bidâye*'si son dönemde [bu konuyu ele alan yazarlar tarafından] çok yakından takip edilir. Birkaç kaynak, Nevevî'nin *Sahih-i Müslim* üzerine yaptığı şerhine ve Hattâbî'nin *Sünen-i Ebî Dâvud* üzerine yazdığı şerhine referansta bulunur.³⁵ [Son dönemde telif edilmiş kitaplarda] İbn Teymiyye gibi çağdaş İslâm düşüncesi ve edebiyatı üstatlarından biri de zikredilir.³⁶ Bazıları yukarıda belirtilen ve bunların dışındaki diğer isimlerin yanında, tefsiri ile birlikte Begavî'nin bazı kitapları, deccâle dair yorumsal meseleler bağlamında gözde referans kitapları olarak ortaya çıkar. Aynı şekilde Kadı İyaz, İbn Hazm, et-Tahâvî, el-Cubbâî ve el-Safârîni'ye başvurulduğunu görürüz.³⁷ "Cin konusu" ele alınacağı zaman, bu sahanın otoritelerinden biri olan Şiblî'ye bazen referansta bulunulur;³⁸ bazen de şöhreti ve güvenilirliği tartışmalı yazarlardan biri olan İbn Ebi'd-Dünya'dan

34 *et-Tezkire*, deccâl teriminin anlamına verilen ön açıklamayla bağlantılı olarak sık sık zikredilir. bk. msl. Lammâze, *Mâza ta'rifu anî'l-mesihî'd-deccâl*, s. 12-13; es-Sehâvî, *el-Mesihü'd-deccâl*, s. 13; et-Tahtâvî, *el-Mesihü'd-deccâl*, s. 9; Ebû Sâdi, *el-Mesihü'd-deccâl*, s. 30.

35 Meselâ bk. Şâkir, *el-Mesihü'd-deccâl*; es-Sehâvî, *el-Mesihü'd-deccâl*, s. 9; âlimlerin çoğunluğu (cumhur-i ulema) ile birlikte en-Nevevî'den alıntılarda bulunur. Birbirine çelişen görüşler üzerine uzun münakaşalar, ortaçağ tefsirlerinin yorumları ve et-Tahtâvî tarafından zikredilen rivayet âlimleri. *el-Mesihü'd-deccâl* ve bk. msl. s. 45; Nevevî ve İbnü'l-Arabî'nin deccâlin alnında kâfir yazısı meselesi üzerine zıt görüşlerini tartıştığı yerde. Bk. Yusuf, *el-Mesihü'd-deccâl*, s. 61; el-Hattâbî.

36 Bk. Abdü'l-kerim b. Sâlih el-Hamid, *Mükaddimâtü'd-deccâl*; el-Sehâvî, *el-Mesihü'd-deccâl*, s. 24-25.

37 Meselâ bk. et-Tahtâvî, *el-Mesihü'd-deccâl*, s. 45 vd.; Abdülhamid, *İktarebe hurücü'l-mesihî'd-deccâl*, s. 12 vd., Aşûr, *Selâse yentazruhüm*, s. 42.

38 Abdülhamid, *İktarebe hurücü'l-mesihî'd-deccâl*, s. 148 ve pek çok yerde.

alıntılar yapılır.³⁹ Sehâvî'nin durumu, deccâle birlikte zuhur edecek olağanüstülüklerle yönelik okuyucularını uyarmak amacıyla sufi Ebû Yezid el-Bistâmî örneğini verdiği bağlamda oldukça ilginç (*orijinal*) görünmektedir.⁴⁰

Çağdaş yazarların yaptıkları iktibaslar, burada değerlendirilen kitaplardan sadece bazılarında mevcuttur. İlk dönemde yaşamış çok sayıda yazarın görüşlerini ele alma üzerine kurulan karmaşık ve açık değerlendirmeler, diğerleri yanında, ilk müelliflerden iktibaslar yapan el-Menâvî ve eş-Şevkânî, Sıddîk Hasan Hân'dan gelir.⁴¹ Diğer yazarlar ise Ebû'l-Kelâm Azâd'dan ve Seyyid Kutub'un *Fî zilâli'l-Kur'ân* adlı tefsirinden iktibaslarla bulunurlar.⁴² Bazı durumlarda bunun yerine, daha da ileri gidilerek XX. yüzyılda yaşayan müslümanlara polemik zıtlıklar hatırlatılır. Buna, şüpheci tavırlarından dolayı bazı hadislere saldıran Muhammed Abduh, Reşid Rıza ve Ebû Reyve gibi yazarlar örnektir. Onların görüş ve delillerini, ayrıca deccâl üzerine kaleme alınmış kitaplarda onlara karşı ileri sürülen delilleri, gelecek paragrafta bazı hadislerin içeriklerini ele alırken değerlendireceğiz. Son olarak deccâlin (*Antichrist*) ortaya çıkması hâdisesi ile bağlantılı bir şekilde, yukarıda zikredilen kitapların birkaçında *Kitâb-ı Mukaddes*'ten de iktibaslarla bulunulur. Amaç genellikle *apolojik* olup, hem Yahudi hem de hıristiyan mukaddes kitaplarının ve rivayetlerinin deccâlin gelişine delalet ettiğini göstermektir.⁴³

Çözümlemesi gereken son mesele, deccâl figürünün tam isminin ne olduğudur. Deccâlin ismi hadislerde devamlı *el-Mesihü'd-deccâl* [المسيه الدجال] diye verilir.⁴⁴ Ancak bu makalede değerlendirilen bazı ki-

39 el-Edanî, *Bejne yedei'd-deccâl*, s. 42.

40 es-Sehâvî, *Mesihü'd-deccâl*, s. 25.

41 el-Menâvî, *Sahihu'l-akvâl*, s. 6, 10 ve pek çok yerde.

42 Sırasıyla: Selâme, *el-Mesihü'd-deccâl*, s.21; S'ad, Muhammed, *el-Mesihü'd-deccâl*, s. 26.

43 Yukarıya bk. Yusuf, *el-Mesihü'd-deccâl* ve Asker, *Hülâsatü'l-makâl anî'l-mehdi ve mesihü'd-deccâl*, s. 42 ve pek çok yer; Abdülhamid, *İkterabe hürücü'l-mesihü'd-deccâl*, s. 13-14, ve diğer yerlerde. *Kitâb-ı Mukaddes*'ten alıntılar, genellikle *Yeni Ahid*'den olup Tuvaylah, *el-Mesihü'l-müntezar*, s. 103-104, 260 vd. çok sayıda mevcuttur.

44 Mustafa Mahmud örneği, *el-Mesihü'd-deccâl*, Kâhire, 1997 (5. Baskı) ve yine Âsur, *el-Mesihü'd-deccâl*; Lemmâze, *Mâze ta'rûfû anî'l-mesihü'd-deccâl?*; Muhammed İsâ Dâvud, *el-Hüyütü'l-hafiyye*; agmlf. *Mâ kbla'l-damâr ve İhzarü'l-mesihü'd-deccâl*; Ebû Sâdi, *mesihü'd-deccâl*; Arif, *Helî'd-deccâlü yahkümü ale'l-âlem?*; İbrahim, *Esrârü müsellesi Birmûda*; Sa'fân, *es-Sâati'l-hâmise ve'l-ışrûn; el-Mesihü'd-deccâl*; at-Tu'mî, *Tahzirü'r-ricâl*.

taplar, mesih kelimesini [en son harfini oluşturan ح harfini, ۞ şeklinde] farklı bir şekilde telaffuz ederek verirler.⁴⁵ Söz konusu isimdeki karışıklığın tarihi bir menşei vardır ve her iki okunuş şeklinin birlikte zikredildiği bazı kitaplarda, tarihî menşe meraklı bir şekilde yansıtılır.⁴⁶ Rivayetlerin çeşitli varyantlarını açıklamak amacıyla kullanılan alışılmış yorumsal araçlar arasında –buna İbnü'l-Arabî'ye atfedilen yorumlar da dâhildir- bu kelimenin “el-mesih” [المسيه] diye okunması da bulunmaktadır. Böyle okunması, deccâli İsâ Mesih'ten [المسيح] ayırt etmek içindir.⁴⁷ Bu gerekçelerden biri hususi bir tarzda ortaya çıkar ve izah edilme-ye değerlidir. Abdülaziz, Ezher Üniversitesi tarafından verilen fetvada da hatırlatıldığı gibi, kelimenin el-mesih [المسيه] diye telaffuz edilmesinin hata olduğunu belirtir.⁴⁸ el-Menâvi buna katılmaz, ancak genel olarak müslüman halkın sadece *el-mesih* [المسيه] kelimesini bildiklerini kabul eder.⁴⁹ Bu sebeple açıktır ki, deccâle dair birtakım kitaplardaki müşterek kullanımın, kelimenin nasıl okunacağı konusundaki geleneksel söylem üzerine bir önceliği vardır.

2. Deccâle Dair Rivayetlerin Çağdaş Yorumları

Deccâle alâkalı son on yılda yayımlanan kitaplar arasındaki farklılıklar, bunların hadisleri yorumlama hususundaki teşebbüslerini incelersek daha açıktır. İlk önce şu husus belirtilmelidir ki, bazı yazarlar, [söz

45 *Mesih* kelimesinin son harfini (۞) şeklinde okumanın azınlık tarafından tercih edildiği görülmektedir. Bu Tirmizi'nin *el-Câmiü's-sahih*'inde (Kahire, 1975, V, 582, no: 3604) ifade edilir. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*'deki (Kahire, 1301, II, 22) bir hadiste de geçer: *Müsned*'in son baskıları, bu okuyuş hakkındaki şüpheleri ifade eder. bk. meselâ Abdullah Muhammed ed-Derviş (Beyrut, 1991), II, 247, no: 4743, o bunun yerine *el-mesih* [المسيح] kelimesini tercih eder. Bu farklı şekil el-Kurtûbi, *Câmiü'l-ahkâm* (Kahire, 1952-1967), IV,89; İbn Hacer bu görüşü reddeder: *Fethü'l-bâri* (Beyrut, 1986), XIII, 94. Safârîni, *el-Mesihü'd-deccâl ve esrârü's-sâa* adıyla yayımlanan kitabında, her ne kadar metin bu kelimeyi el-mesih [المسيح] diye nakletse ve bunun doğru okuyuş olduğunu açıklasa da, bu oldukça karışıktır. (Bk. s. 55-57).

46 Meselâ bk. el-Adani, *Beyne yedeyi'd-deccâl*, s. 30, 32; Ebû Said, *el-Mesihü'd-deccâl*, s. 4, 26, 28, 34. Krş. Nil, *Selâse yentaziruhümü'l-âlem*: başlıkta mesih [المسيح] (son harf ح şeklinde geçmekte, fakat metin kısmında [المسيه] mesih kelimesi (sonu ۞ harfi şeklinde) bulunmaktadır. Abdülhamid'in *İkteraba hürücü'l-mesihü'd-deccâl* adlı kitabında bunun zıddındır. Kapakta [المسيه], metinde [المسيح] şeklindedir.

47 Bk. Süleyman, *Lügzü'l-mesihü'd-deccâl*, s. 8; a.gmlf. *İhzârü'l-mesihü'd-deccâl*, s. 13-14; el-Adani, *Beyne yedeyi'd-deccâl*, s. 100.

48 Abdülaziz, *el-Mesihü'd-deccâl ve Ye'cüc ve Me'cüc*, s. 10.

49 el-Menâvi, *Sahihü'l-akvâl*, s. 7.

konusu kitaplarında] kendilerini, çeşitli konulardaki rivayetleri hiçbir yorum ilave etmeden iktibas etmekle sınırlandırmışlardır. Öte yandan diğer müellifler, açık niyetle günümüz müslümanlarına, aynı rivayetlerin çeşitli özellikleriyle bağlantılı yorumlar teklif etmeye teşebbüs etmişlerdir.

Söz konusu kitapların büyük çoğunluğu, giriş bölümlerinde deccâl kıssasının bir hakikat olup hayâl mahsulü olmadığını belirtirler. Sadece birkaç durumda, deccâl meselesi ile ilgili farklı görüşlerin olabileceğine ilişkin görüşleri kabul ederek konuya yaklaşırlar; bazı yazarlar ise deccâl kıssasının hayal mahsulü olduğunu iddia ederler. Bu, konuyu tanımak için sadece *retorik* bir yol değil, konu ile ilgili yeni bir kitap için bir ihtiyaç meydana getirmektir. Meselâ ilginç ve ayrıntılı makalesinde el-Menâvî, en önemli otoritelerin görüşleriyle birlikte -bu konuda pek çok efsane yayılmış olsa da- deccâl kıssasının gerçek olduğunu ifade ederek uzun uzadıya [ilgili] hadisleri zikreder ve bunların değerlendirmesini yapar. Bu sebeple el-Menâvî, Kitâb ve sünnette deliller açık olmakla birlikte, pek çok insanın bu kıssayı ya inkâr ettiğini ya da hayâlî yorumlarla çarpıttığını imalı bir yolla belirtir.⁵⁰ Şâkir'in de işaret ettiği gibi, hadislerin ihtiva ettiği şeye inanmamak, Hz. Muhammed'in misyonuna inanmamak demektir.⁵¹ Deccâl figürünün gerçekliği ile ilgili şüpheler ve bütün bu rivayetlerin içerikleri sebebiyle *rasyonalist* bir yaklaşım doğrudan reddedilir ve birkaç yazar bu yaklaşımlara saldırır.⁵² Bunun sebeplerinden biri, aşağıda göreceğimiz gibi, bu şüpheleri besleyen ve çok sayıda birbiriyle mütenâkız hadistir. Bu, bir durumda kuşkulara karşı bizatihi delil olur. Öyle ki deccâl kıssasına dair çok sayıda rivayet, bu kıssanın sahih olduğunun bir delilidir. Unutulmamalıdır ki, geçmişte pek çok otorite, bu rivayetlerin önemini vurgulamıştır.⁵³

50 el-Menâvî, *Sahihü'l-akvâl*, s. 7; giriş, s. 3; onun ana hedefi, akılcı (aklâniyye) tanımlarda bulunmaktadır. Yani sözde bilimsel yorumlar, bk. 17-24, 29, 39.

51 Şâkir, *el-Mesihü'd-deccâl*, s. 41.

52 Bu, Şâkir'in *el-Mesihü'd-deccâl* kitabının amacıdır. Bk. meselâ s. 37. Orada sadece deccâle inanmayan Hâricî, Mu'tezilî, ve Cehmîler'in ismi geçer. bk. s. 40. Burada hadislerin akılcı bakış açısıyla tekbiz edilmesini reddeden İbn Kuteybe ve et-Tahavî'nin ismi iktibas edilir. Aynı terimler için bakınız Ahmed, *el-Mesihü'd-deccâl*, s. 21; el-Menâvî, *Sahihü'l-akvâl*, s. 29; Lemmâze, *Mâzâ ta'rifü anî'l-mesihü'd-deccâl*, s. 91; et-Tahtavî, *el-Mesihü'd-deccâl*, s. 14; es-Sehâvî, *el-Mesihü'd-deccâl*, s. 48; Asker, *Hülâsati'l-makâl anî'l-mehdî ve'l-mesihü'd-deccâl*, s. 61. Bu eleştirî İbn Kesir'e dayanır.

53 et-Tahtavî, *el-Mesihü'd-deccâl*, s. 17.

Rivayetlerin güvenilirliği meselesi, hadislerle bağlantılı esas konulardan biridir; bu, deccâl kıssası konusunda da merkezi problem olarak düşünülebilir. Temim ed-Dârî, Hz. Peygamber'e uzak bir diyarda, bilinmeyen bir adada zincirlere bağlı vaziyette olan deccâli gördüğünü nakletmiş, Hz. Peygamber'den deccâl zuhur etmeden evvel görülecek ve onunla birlikte çıkacak âlâmetlerin uzun bir tasvirini alarak bunu tahkik etmiştir. Bu mevzu ile daha fazla alâkalı olan husus, bu rivayetin, Muhammed Abduh (ö.1905) ve Reşid Rıza (ö.1935) çevrelerince rivayetler üzerine yapılan tartışmalarda esas delillerden biri olmasıdır.⁵⁴ Muhammed Abduh ve Reşid Rıza, klasik hadis mecmualarında yer alan [bilhassa bu konudaki] rivayetleri şiddetli bir tenkide tâbi tutmuşlardır. Abduh ve Reşid Rıza'nın tavırları, hadis literatürü üzerine *Advâ ale's-sünneti'l-Muhammediyye* isimli kitabında aynı tür eleştiriyi yapan talebeleri Mahmud Ebû Reyeye'yi de etkilemiştir.⁵⁵ Ebû Reyeye, söz konusu kitabında Temim ed-Dârî'ye dayandırılan hadisi, her ne kadar Müslim'in *Sahih*'inde yer alsada, hıristiyan menşeli rivayetlerden (*mesihîyyât*) alındığı, bu hadisi üreten Temim ed-Dârî'nin hıristiyanken İslâm'a girmiş biri olduğunu, dolayısıyla bu hadisin mevzu olduğunu ifade ederek onu reddetmiştir.⁵⁶ Bu sebeple, bu makalede değerlendirilen kitapların çoğu, Temim ed-Dârî hadisinin tartışmasını ve Ebû Reyeye tarafından yöneltilen soruları ihtiva eder. Bununla beraber, sadece birkaç durumda doğrudan ve açık bir yüzleşme bulmamız çok şaşırtıcı değildir. Her şeyden önce aynı eleştirel yaklaşım, burada değerlendirilen iki kaynak tarafından da paylaşılır: *es-Sâatü'l-hâmise ve'l-işrûn* adlı kitabında Kâmil Safvân, "Temim ed-Dârî tarafından

54 Bu tavr Muhammed Abduh tarafından başlatılan ve onun fikriyle doğan *Tefsiri'l-menâr*'da yansıtılır. Abduh'un başlattığı tefsiri, Reşid Rıza devam ettirmiştir. Onların tenkidleri ve XX. yüzyılın başlarında İslâm tarihindeki öncü rolleriyle ilgili bakınız Jomier, *Lecommentaire coranique du Menâr*, Paris 1954; R.Wielandt, *Offenbarung und Geschichte im Denken Moderner Muslime* (Wiesbaden, 1971), s. 49-94.

55 Ebû Reyeye, *Advâ ale's-sünneti'l-Muhammediyye*, Kahire, 1994 (I. baskı 1946). Ebû Reyeye ve bu kitabı hakkında bk. G.H.A Juynboll'un kapsamlı bir çalışması olan *The Authenticity of Tradition Literature* (Leiden 1969), s. 38-43, 130-137. Ebu Reyeye'nin tavrı, D. W. Brown hadis karşıtı olarak tanımlanır. Bk. *Rethinking Tradition in Modern Islamic Thought* (Cambridge, 1996), s. 42, 89, 95.

56 Ebû Reyeye, *Advâ ale's-sünneti'l-Muhammediyye*, s. 155-158. Bu pasaj hakkında ayrıca bakınız G. H. A Juynboll, *The Authenticity of Tradition Literature*, s. 137. Deccâl hakkındaki hadislerin bu eleştiriler ışığında müzakeresi için buna bir bölüm ayıran el-Kusaymi'nin kitabına bakınız (1935), el-Kusaymi, *Müşkilâtü ahâdisi'n-nebeviyye ve beyânühâ* (Beirut, 1985), s. 83-96.

anlatılan kıssaya inanmak mümkün değildir ve bu sadece çocukları korkutur” demektedir.⁵⁷ Asker de kıssaya ilişkin, daha genel terimlerle de olsa, aynı şüpheleri ifade eder. [Ona göre] deccâl ve genelde *fiten* üzerine rivayet edilenler uydurmadır. Daha ilginç sonuçta Asker, Muhammed Abduh’un görüşünü benimsemediğini, bunun yerine, “Deccâl gelecektir ve müslümanlar daima Yahudilerle savaşıacaktır” diyerek bir bütün olarak kıssayı kabul ettiğini ifade eder.⁵⁸

Bu iki görüşten başka, [bu alanda telif edilen] diğer bütün kitaplar, açıklamaya gayret ederek ve rivayetin kapsadığı bütün çeşitli ayrıntılara ilişkin yorumlar yapıp bu rivayeti hiçbir problem ve şüphe duymaksızın zikrederler. Onlar, bunu, rivayetin sahih olduğunu ve verilen muhtevanın güvenilirliğine kesin gözüyle bakıp kabul ederek yaparlar. Çoğu durumda hiçbir polemik söz, modern şüphelere, açık bir şekilde temas etmez. Meselâ el-Albânî monografisine Muhammed Abduh, Reşid Rıza, Mahmut Şeltut’u ve Ezher’den mezun olmuş kişileri, bunların şüpheci tavırlarını zikrederek başlar.⁵⁹ Bu şüpheci görüşlerin bir tenkidine Muhammed Ferid Vecdî, el-Merâğî, Ebû Reyve, Muhammed Reşid Rıza ve Ahmed Emin’in görüşlerini zikreden Tayyibî’nin kitabında da yer verilir.⁶⁰ Cerhler bazen sert suçlamalarla yan yana zikredilir. Şâkir, Temîm ed-Dâri kıssasının sahih olduğunu belirtir ve bu noktada “Ebû Reyve’nin delilleri asla kabul edilmez, Ebû Reyve’nin duyduğu şüphe hiçbir anlam ifade etmez; zira Kur’ân’ın âyetlerini ve Hz. Muhammed’in hadislerini anlamaması kişinin anlama kabiliyetindeki zaaf sebebiyledir, yoksa metinlerdeki kusurdan değil” der.⁶¹ Şu sonuç çıkarılabilir: Bu son pozisyonlar, deccâle dair sadece çağdaş edebiyatın bir özelliği değildir. Bunlar, hadis karşıtı münazaraların temel başarısızlığını yansıtır ve kesinlikle son on yılda sünnet ihyâcıları tarafından istenilen rakipsiz bir durumdur.⁶²

57 Sa’fân, *es-Sâatü’l-hâmise ve’l-işrûn*, s. 14-15.

58 Asker, *Hülâsatü’l-makâl ani’l-mehdî ve mesihi’d-deccâl*, s. 65, 67.

59 Albânî, *Kıssatü’l-mesihî’d-deccâl*, s. 9 vd.

60 et-Tayyibî, *Âhirü’l-makâl*, s. 7-15.

61 Şâkir, *el-Mesihü’d-deccâl*, s. 20. Bu, Hz. Peygamber’in hadislerine de uygulanan klasik bir yorumsal araçtır.

62 Bu durum Brown tarafından iyi tasvir edilir, bk. Brown, *Rethinking Tradition*, s. 139-141.

Hadis edebiyatının içeriğine ilişkin muhafazakâr tutum, Temîm ed-Dâri hadisi ile sınırlı olmayıp, onun İbn Sayyâd denilen kişinin kıssası ile de bağlantısında açıkça ortaya çıkar. Deccâlin Hz. Peygamber'in çağdaşı ve Yahudi soyundan olduğu ve İbn Sayyâd diye adlandırıldığı şeklindeki hadislerle irtibatlı olarak bu karakter, Orta Çağ'dan beri tartışmalıdır.⁶³ Burada ele alınan kitaplardan çoğu, "İbn Sayyâd insanlık tarihindeki pek çok deccâlden sadece biridir; kıyamete yakın çıkacak olan deccâl değildir" diyerek Orta Çağ dini öğreniminin bilinen yorumsal yönlerinden birini alır.⁶⁴ Söz konusu kitaplar, bu çözümü benimseyerek *eskatolojik* deccâl ve İbn Sayyâd'ı deccâl olarak tanımlayan ilgili pek çok rivayeti uyumlu hale getirmeye çalışırlar. Şayet bazı şüpheler ortaya çıkarsa bunlar hadislerin sahih oluşunu etkilemez.⁶⁵ Ancak [problem] daha ziyade, rivayetlerin çok sayıda değişik versiyonlarını telif etme kabiliyetindeki kusurdadır; yani problem hadis malzemesinde değil, insan kabiliyetinin onları anlamlı kılmadaki eksikliğindedir. Her hâlükârda mesele, polemik meselesi değildir; rivayetleri tahlil, bir kaynaktan diğerine hiçbir hususi değişikliğin olmadığı klasik yorumlar tarafından bulunan aşağıdaki yolları teklif eder.

Deccâle dair bazı çağdaş eserlerde ortaya çıkan en hususi özelliklerden biri, Said Eyyûb'un *Mesihü'd-Deccâl* adlı kitabında hâlihazırda açıkladığı ve David Cook tarafından kapsamlı bir tarzda tasvir edildiği üzere, siyonist karşıtı şiddet ve Yahudi karşıtı polemik tavrıdır.⁶⁶ Bu gerçekte, İsrail Devleti kurulduğundan bu yana son on yılda mütemadiyen artan bazı çağdaş İslâm edebiyatında bilinen bir tavrıdır.⁶⁷ Deccâl kıs-

63 Bu şahıs hakkında bk. Halperin, "The İbn Sayyad Traditions and the Legends of al-Dajjal", (elinizdeki çalışma 2. dipnottaki alıntı).

64 Şâkir, *el-Mesihü'd-deccâl*, s. 35; el-Misri, *Fitnatü'l-mesihü'd-deccâl*, s. 50-51. Bu görüş İbn Kesir'e dayanır, bk. İbn Kesir, *el-Mesihü'd-deccâl*, (Kahire, 1991), s. 17; bununla ilgili olarak bk. Morabia, "Lantechrist", s. 93. Daha açık ve dikkatli yorum Tahtavi tarafından yapılır, *el-Mesihü'd-deccâl*, s. 24-32. Burada Temim ed-Dâri'nin İbn Sayyad'ın deccâl olduğunu dışarıda bırakan hadise göre yorumlar nakledilir. Ayrıca farklı yorumlar da zikredilir. bk. el-Adavi, *Ahbârü'd-deccâl*, s. 54-60. O burada Nevevi ve Beyhâki gibi müelliflerin insanların İbn Sayyad konusunda farklı görüşlere sahip olduğunu belirttiklerini ifade etmiştir. Özet bir tartışma için bk. Abdülhamid, *İktarabe hürücü'l-mesihü'd-deccâl*, s. 32-34. Ayrıca alıntılar için bk. *Yeni Ahid, John'un I. Mektubu*.

65 Meselâ bk. Âsur, *el-Mesihü'd-deccâl*, s.13-14.

66 "Hadith, Authority and the End of the World", s. 38-41, (Hadis, Otorite ve Dünyanın Sonu, çev. İbrahim Kutluay, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1-2) 2010, s. 135-166; Ayrıca bilhassa bk. Eyyûb, *Mesihü'd-deccâl*, s. 24 vd.

67 Bununla ilgili bk. Tottoli, *The Biblical Prophets...*, s. 181-183.

sası ile ilgili olarak, bazı açık hadisler, deccâlin yahudi soyundan olacağı ve onun ilk ve asıl takipçilerinin yahudiler olacağını ifade ettiği için deccâl kıssası [sözü edilen edebiyat içinde kendisine] verimli bir saha bulabilir. Söz konusu rivayetlere dayalı ifadeler, bugün dünyada olan her tertip ve hilenin arkasında yahudilerin olduğunu göstermeye çalışan daha hayâlî yorumlarla tasarlanır. Yahudilerin dünyanın hatırı sayılır bir boyutta bozulmasındaki sözde etkileri, *eskatolojik* zamanın gelişiminin bir işareti olabilir. Muhammed İsâ Dâvud ve onu takip eden Arif, bu noktada daha açıktır. Gizli Yahudi Dünya Devleti, yahudilerin masonlarla ve diğer organizasyonlarla bağlantısı hakkındaki Batı edebiyatının en meşhur kitabı *The Protocol of the Elders of Zion*'da [kaydedilenlere uyduğu için] Dâvud ve Arif, İslâmî geleneğin ve Hz. Muhammed'in sözlerinin bu husustaki yorumlarına iştirak eder.⁶⁸ Amaçlarına ulaşmaları için bir vesile olan deccâl vasıtasıyla dünyaya efendi olmak isteyen yahudilerin kullandığı esas delillerinden biri, *The Protocols of the Elders of Zion*' isimli kitaptır. Bu kitap, Abdulhamid tarafından da kullanılır.⁶⁹ Meselâ hem *Kitab-ı Mukaddes* metinleri, hem de çağdaş siyasi eğilimler hakkındaki tartışma, Vatikan'la yahudiler arasındaki bağlantıyı göstermek için kullanılır.⁷⁰ Sadece Asker farklı bir neticeye ulaşır. Ona göre, diğer bir hadiste belirtildiği üzere, açıktır ki, deccâlin zamanı Filistin

68 Dâvud, bu meselelerle ilgili üç kitap yazmıştır: *İhzârü'l-mesihî'd-deccâl* (1992), *el-Hıyûtü'l-hafıyye* (1994), *Mâ kable'l-damâr* (1999); bu son kitapta bir bölüm, önceki iki kitabına karşı yöneltilen eleştirilere polemik bir cevap olarak kaleme alınmıştır. bk. s. 66-148. Özellikle bk. Dâvud, *İhzârü'l-mesihî'd-deccâl*, s. 105-130; a.gmlf. *Mâ kable'l-damâr*, s. 207 vd.; keza bk. Ârif, *Helî'd-deccâlü yahkümü ale'l-âlem?* O, Dâvud'un kullandığı delilleri tekrar eder ve geliştirir. Deccâlin ortaya çıkması demek, dünyanın Yahudi idaresi altına girmesi demektir. bk. Ârif, *Helî'd-deccâlü yahkümü ale'l-âlem?*s. 9-10. Yahudilerin mason, Rotery ve Lions kulüpleriyle işbirliği ile ilgili olarak bk. age. s. 9- 43; *the Protocol of the Elders of Zion*, s. 24; Disraill'den başlayarak yahudinin dünyada gizli hâkimiyet ve idaresi s. 40, yahudilerin kaşkırtmasıyla Picasso gibi XX. yüzyıl ressamlarının bedî zevkinin bozulması (s. 104). Krş. Abdülhamid, *İktarabe hürücü'l-Mesihî'd-deccâl*, s. 176 vd., bilhassa s. 255-272; Amerika Birleşik Devletleri'nin parasındaki mason piramidi örnek olarak zikredilir (s. 269). Krş. a.gmlf, *Asrû mesihî'd-deccâl*. Bu kitapta internetten de malzemeler alınarak deliller derinleştirilir.

69 Abdülhamid, *İktarabe hürücü'l-Mesihî'd-Deccâl*, s. 192-230; bu kitapta *the Protocol of the Elders of Zion*'un yanında Karl Marks, G. Mazzini, A. I. Cherepsiridovitch, Y. Rabin, A. Hitler ve B. Mussolini'nin adları da belirtilir. Deccâle adanan mâbetlerini inşa etmek amacıyla Mescid-i Aksâ'nın yahudiler tarafından yıkılması tehlikesi de farz edilir; ayrıca bk. a.gmlf. *Asrû Mesihî'd-Deccâl*, burada aynı deliller derinleştirilir. Ayrıca diğer bazı daha geleneksel yeniden yapılanmalar, yahudilerin ve yahudilerin lideri olacak deccâlin kıssası ile temel ilişkileri ifade edilir. bk. Lemmâze, *Mâzâ Tá'rifü ani'l-mesihî'd-deccâl*, s. 6, 95 vd.

70 Asker, *Hülasâtü'l-makâl ani'l-mehdi ve'l-mesihî'd-deccâl*, s. 45-48.

müslümanların eline geçince başlayacak, yahudiler İsfahan'dan gelerek deccâlin ordusunu oluşturacaklardır. Bu demektir ki, çağdaş yahudilerin bu orduyla bir ilişkileri yoktur. Sonuç olarak İsrail Devleti'nin varlığının deccâlin gelmesi ile bir bağlantısı bulunmamaktadır.⁷¹

Çağdaş İslâm edebiyatındaki yahudi imajı meselesi, çeşitli yorumlara maruz kalmıştır. Bir yandan bazı yorumlar, yerel hükümete ve onun takip ettiği politikaya (yani Mısır'ın İsrail'le barış anlaşması imzalamasına) dolaylı bir saldırıyı hedeflerken, diğer taraftan Yahudiler hakkında dile getirilen görüşler, kapsamlı bir yahudi karşıtlığının büyümesinin bir ilanı olarak görülür.⁷² Yahudi karşıtlığının daha fazla yayılması, bilhassa deccâle bağlantısı sebebiyle popüler edebiyat hakkında en doğru cevap olarak görünmektedir. Deccâl imajı, hem bu konudaki kitapların muhtevasında yansıtılır, hem de bu imaj söz konusu kitapların kapaklarında bazen bir Yahudi resmi çizilerek gösterilir.⁷³

Deccâlin gelişi ile ilgili karşılaşılan diğer bir problem, onun ortaya çıkış zamanının yakın mı uzak mı olduğudur. Bu konudaki görüşler farklı farklıdır. Bu konu ile ilgilenmiyor görünenleri bir kenara bırakarak deccâlin zuhurunun yakın olduğuna işaret eden unsurların varlığını inkâr eden pek az kişi vardır.⁷⁴ Diğer bir kısım kimseler, bazı âlâmetlerin deccâlin hâlihazırda zuhur etmiş olduğunu gösterdiği görüşünü benimsemişlerdir.⁷⁵ Bunun en tipik misallerinden biri, tamamı bin sayfa tutan üç monografinin yazarı Dâvûd'un çalışmasında verilmiştir. O, *İhzârü'l-mesihü'd-deccâl* isimli ilk kitabında, yahudilerin deccâle bağlantısına ilişkin alışılmış tartışmaların yanında, onun zuhurunun

71 Asker, *Hülasâtü'l-makâl anî'l-mehdî ve'l-mesihî'd-deccâl*, s. 68-69.

72 Genellikle bu delillerle ve temel çevrelerle ilgili olarak özellikle bk. J. J. G. Jansen, *The Dual Nature of Islamic Fundamentalism*, Ithaca, NY, 1997, bölüm, 6, "The Jews: Back to the Golden Age", s. 117-137, özellikle s. 128.

73 Deccâle alâkalı bu kitaplardan çoğu Jansen'in *The Dual Nature of Islamic Fundamentalism*, s. 126'da işaret ettiği gibi Yahudi karşıtlığına benzer bir özellik arzeder.

74 Ebü'l-haccâc, *Garâibü ve agâibü'l-mesihî'd-deccâl*, s. 26; Asker, *Hülasâtü'l-makâl anî'l-mehdî ve'l-mesihî'd-deccâl*, s. 68-69. Yine bk. Selâme, *el-Mesihü'd-deccâl*, s. 7; sadece birkaç âlâmet görünmüştür.

75 Ârif, *Helî'd-deccâlü yahkümü ale'l-âlem?*, s. 8 ve diğer yerlerde, özellikle s. 29; Abdülhamid, *Mukaddimâtü't-deccâl*, özellikle s. 11: İnsanların ortaya çıkmasına aldırnaması, deccâlin zuhurunun yakın olmadığının âlâmetlerinden biridir. Bk. Ebü'l-Haccâc, *Garâibü ve'l-egâibü'l-mesihî'd-deccâl*, s. 26; Ayrıca bk. Abdülhamid, *İktarabe hürücü'l-mesihî'd-deccâl*, s. 170-175; Abdülhamid, onun zuhurunun yakın olduğunu gösteren on sekiz âlâmet zikreder.

yaklaştığını gösteren bir pasajda -ki bu kitabın özüdür ve bu konudaki bütün edebiyat içinde en dikkat çekenidir- en önemli alâmetler olarak değerlendirdiği şeyleri şöyle sıralar:

1. Müttakî el-Hindî'den naklettiği Hz. Peygamber'e ait hadisin işaret ettiği üzere deccâlin unutulması. Dâvûd'a göre çağdaş dünya deccâli unutmuş vaziyettedir.

2. Çeşitli hadislerde belirtildiği üzere, kötülüğün ve *ateist* uygulamaların yaygınlaşması,

3. Nuaym b. Hammad'dan iktibas edilen bir hadisin yorumundan çıkarıldığı üzere Halley Kuyruklu Yıldızı'nın görülmesi,

4. Temim ed-Dârî kıssasında ifade edilen Taberiye Gölü'nün kuruması. Bunun sebebi, gölün sularının İsrail tarafından kullanılmasıdır.

5. Ahmed b. Hanbel'in Ebû Emâme'den naklettiği bir hadisin yorumuyla uyuştugu üzere *İntifada* hareketinin başlaması,⁷⁶

6. Buhârî'nin Ebû Hüreyre kanalıyla naklettiği bir hadisle örtüştüğü üzere, İran'la Irak arasında savaş çıkması. Bu savaşta iki taraftan çok sayıda insan ölecektir.

7. Taberânî'den iktibas edilen bir hadiste teyid edildiği gibi, Kuveyt'in Irak tarafından işgal edilmesi,

8. İsrail devletinin kurulmasından bu yana devam ettiği üzere yahudilerin Filistin'de toplanmaları. *Korintoslulara Mektup:17/104'* de ifade edildiği üzere: "Onun ardından İsrail Oğullarına 'Arza yerleşin ve dünyanın vaadi gelince, insan kalabalıklarını size getireceğiz." denilmesi,

9. Hâkim en-Nisâbüri'den alınan bir hadise uygun düştüğü üzere, bütün dünyayı etkileyen ekonomik buhran.⁷⁷

76 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VIII, 310, no: 22383, burada Hz. Peygamber'in ümmetinden bir topluluğun düşmanlarla savaşmayı sürdüreceğini ve bunun Kudüs'te olacağını ifade ettiği nakledilir.

77 Dâvud, *İlhârü'l-mesihî'd-deccâl*, s. 143-156; Ârif, *Heli'd-deccâlü yahkümü ale'l-âlem?*, s. 63-74, ancak o Onun bazı yorumları Adülhamid tarafından tekrar edilir, Adülhamid, *İkteraba hurücü'l-mesihî'd-deccâl*, s. 176-179; O, 7. maddeyi atlar. Taberiye Gölü'nün kurumasını ve yahudilerin Filistin'de toplanmasını zikreder. Ayrıca bk. Selâme, *el-Mesihî'd-deccâl*, s. 38: bu hâlihazırda meydana gelmiştir ve Ahram gazetesinin 16. 4.1999 tarihli nüshasından iktibasta bulunulur. O, başka bir yerde (s. 39) Taberiye Gölü'nün sularını içecek olan Ye'cüc ve Me'cüc'ten bahseden hadisle gölün kuruması haâisesinin arasını telif etmeye çalışır.

Bu listedeki en önemli şey, kitabın telif edildiği zamana denk düşen son olayları ve yahudilerle ilgili işaretleri, bazı özel hadislerin yorumlanmasının takip etmesidir. Rivayetlere referansta bulunmak, güvenilirliği temelidir. Açıktır ki burada öncelik, hadislerin muhtevalarına göre olaylara verilir, yorumlardan dönüldüğü de olur. Meselâ Şâkir, İstanbul 1453 yılında müslümanlar tarafından fethedilince bu olayla deccâlin ortaya çıkmasının bağlantısına temas eden hadisi izah etmeye çalışır. O, belki de hadiste kastedilen, yapılan reformlardan sonra müslümanların İstanbul'u "ikinci kez fethetmeleri" dir.⁷⁸

Birkaç kitap –mevcut durumda yahudilerle bağlantılı olayların sert yorumların yanında- günümüzdeki ahlâkî çürüme ve deccâlin zuhurunun yaklaşması diye farz edilen şeylerle bağlantılı değerlendirmeleri de ihtiva eder. Bu noktada yabancı filmlerin ve televizyon programlarının müslüman ülkelere sokulması, kesinlikle dine aykırı ve dejenerasyonun ana işareti olarak değerlendirilir.⁷⁹ Meselâ Arif, yahudi eseri diye düşündüğü modern yapımların tamamen reddedilmesi gerektiğini söyler. Kötülüğü yaydığı için sadece filmler ve televizyon programları değil, çocuklara yönelik çizgi filmler de suçlanır. Aynı deliller, Amerika'da üretilen aynı ürünlere saldıran Abdülhamid için de söz konusudur.⁸⁰ Zira sözü edilenler, deccâlin zuhur zamanının son devresini yaklaştıran vasitalardır. Bunun gibi yorumlar, *moderniteden* daha çok bu ürünlerin muhtevalarına karşı bir saldırıdır; eksik değerlendirilmemelidir; onlar bir azınlığı temsil ederler.⁸¹

Doğru yola eğilimle modern ve çağdaş olgular arasındaki, ya da fenomenle hadis arasındaki hayrete düşürücü bağlantıların en iyi örneği aşağıdaki iki soruda mevcuttur:

1. Temîm ed-Dârî'ye göre deccâlin hapsedileceği adanın hangisi olduğu,
2. Olağanüstü yönlerini ve deccâlin bineceği bineğin süratini tasvir eden bu hadislerin ve rivayetlerin açıklaması.

78 Şâkir, *el-Meshû'd-deccâl*, s. 30-31.

79 Arif, *Helî'd-deccâlü yahkümü ale'l-âlem?*, s 43, 54.

80 Abdülhamid, *İkteraba hurâcü'l-mesihî'd-deccâl*, s. 273-282.

81 Sadece el-Menâvi, *Sahîhü'l-akvâl*, s. 3. Bunları doğrudan inkâr eder.

Bu tartışmanın terimleri, ilk defa, zuhurundan ve onun şeytanî takipçi araçları olan uçan dairelerden (UFO) evvel, deccâlin gizleneceği Bermuda Üçgeni'ni tanımlayan Dâvud tarafından hatırlatılmıştır. Bu yorumlar, deccâlin insanlık tarihi boyunca ve dünyanın her döneminde kötü müdahaleleri hakkında açık ifadelerle ileri sürülür. Ancak bu hususta hadis, sınırlı bir şekilde kullanılır. Bu teori, Abdülhamid tarafından [ilgili] hadis edebiyatını daha kapsamlı bir şekilde müzakere ederek tarihî ve ilmî delillendirmelerle güçlü bir şekilde devam ettirilir.⁸² O, Dâvud'un yorumunu şiddetle müdafaa etmiş, deccâl tarafından gösterilecek olağanüstülük hakkındaki hadislerdeki ipuçlarını açıklamıştır.⁸³ Deccâl tarafından gösterilecek olağanüstülükler, onun dönüşünün, onun en modern ve karmaşık vasıtalar kullanılacağına ima yollu bir teyididir. Abdülhamid, deccâlin eylemlerini tamamlamak amacıyla uçan dairelerin ne olduğunu da açıklar. Deccâlin yapacakları ve fitnessi bazı hıristiyan geleneği içinde yetmişmiş bilginler tarafından da dile getirilir ve bunlar Abdülhamid'in kaynakları arasındadır. Abdülhamid ayrıca Dâvud'un kitaplarını da kullanır. O, yararlandığı eserlere *el-Mesihü'd-deccâl*'i ve Kıptî Mecdî Sâdık'ın *el-Hatarü'l-kadîm* adlı kitabını da ekler.⁸⁴

Deccâl hakkında yayımlanmış bütün kitapları, deccâlle Bermuda Üçgeni ve uçan daireler arasındaki bağlantıyı kabul eden ve bu görüşleri nakleden çok sayıdaki çalışmayı düşünecek olursak, bunların küçük bir azınlık tarafından kabul edileceği sonucu çıkarılmalıdır. Kitapların çoğu, söz konusu mesele hususunda sessiz kalır ya da pek az durumda bu yoruma karşı çıkar, onu müzakere eder veya ona doğrudan saldırır. En tartışmalı konu, uçan dairelerdir. Meselâ, Lemmâze belgeye dayalı bir tartışma ile deccâli uçan dairelerle açıklamanın bir ictihad sonucu

82 Abdülhamid, *İkterabe hürücü'l-mesihî'd-deccâl*, Bermuda Üçgeni ve bazı esrarengiz olayların tartışılması için bk. s. 45 vd. Uçan daireler ve çeşitli UFO görünüşleri ile ilgili bk. s. 63 vd. Bilhassa s.135; uçan dairelerdeki yaratıklar, deccâlin emri altındaki şeytanlardır.

83 Abdülhamid, *İkterabe hürücü'l-mesihî'd-deccâl*, s. 28-31. Ayrıca bk. İbrahim, *Esrâr müsellesi Bir-mûda* ve deccâl üzerine s. 53-56.

84 Abdülhamid, *İkterabe hürücü'l-mesihî'd-deccâl*, s. 64. Sâdık tarafından telif edilen bu kitap, Mısırlı hıristiyan (Kıptî) Samâvi'l-Meşriki'ye verilen cevabı içerir. (Musaha kazbah, Kahire, 1996). Bu konudaki diğer bir kitap yine Sâdık tarafından yazılmış olup adı *Hel vülide'l-mesihü'd-deccâl*'dir (Kahire, 1997).

-yani geleneksel temele dayalı yorumsal bir çaba- olduğunu izah edip daha açık ve ispat edici bir delil talep eder. Modern ve çağdaş teknolojik ilerlemeler, deccâli [n göstereceği olağanüstülükleri] izah etmek için kullanılabilir; zira hadisler deccâlin gelişine büyük olağanüstülüklerin eşlik edeceğini beyan etmiştir.⁸⁵ Bu noktada, bilhassa konu ile alakalı husus, deccâl tarafından binilecek olan merkebi ve hızını tasvir eden rivayetlerin yorumu meselesidir. Lemmâze, deccâlin modern teknolojik vasıtaları (uçan daireler gibi) kullanmasının bu tür hadislerin yorumu için bir imkân ve ihtimal olduğunu söyler.⁸⁶ Diğer yandan Abdülhamid; İmam Müslim ve İmam Ahmed b. Hanbel'in kitaplarının yanı sıra diğer kaynakların Nuaym b. Hammâd'ın kitabından alarak tahriç ettikleri çeşitli hadislerin müşterek yorumları vasıtasıyla, bu tanımlamayı kesin bir şekilde devam ettirir. Nuaym b. Hammâd'ın kaydettiği hadise göre, deccâlin bineceği aracının bir minberi/konuşma kürsüsü olacaktır. O hâlde sadece mekanik araçlar böyle özellikler taşıyabilir.⁸⁷ Farklı ve daha katı bir yaklaşım, deccâl zuhur ettiğinde dünyanın şimdiki hâlinde olmayacağını, dolayısıyla yukarıda verilen yorumların anlamsız olduğunu ifade eden el-Menâvî tarafından sergilenir.⁸⁸

Daha az münakaşa, deccâlin ortaya çıkmayı beklediği esrarengiz Bermuda Üçgeni'nin mahiyetini değerlendiren eserlerde beyan edilmektedir. Arif'in söylediğine göre, bu yer herhangi bir ada olabileceği gibi, Formosa Adası da olabilir.⁸⁹ Her nasılsa o Temim et-Dârî hadisinin zâhirî yorumunu benimser. Ancak Süleyman da monografisinde kullandığı delillendirmede aynı yolu takip eder. O, [kitabında] deccâl meselesini ve Bermuda Üçgeni'ndeki esrarengiz olayları tartıştığı iki bölümün ardından deccâl ile Bermuda Üçgeni'nin birbiriyle bağlantılı

85 Lemmâze, *Mâze ta'rifü anî'l-mesihî'd-deccâl*, s. 7; burada Lemmâze, her çağda insanların deccâlin ortaya çıkmasının yakın olduğunu iddia ettiklerini ifade eder.

86 Lemmâze, *Mâze ta'rifü anî'l-mesihî'd-deccâl*, s. 114-115; deccâl modern bilginin avantajlarından yararlanacaktır.

87 Abdülhamid, *İkterabe hürücü'l-mesihî'd-deccâl*, s. 151-152.

88 el-Menâvî, *Sahihü'l-akvâl*, s. 25. Genelde ilmi olmayan açıklamalar üzerine bk. Sa'd b. Muhammed, *el-Mesihü'd-deccâl*, s. 3-6.

89 Arif, *Heli'd-deccâlü yahkümü ale'l-âlem?*, s. 33; bk. Abdülhamid, *İkterabe hürücü'l-mesihî'd-deccâl*, s. 38-41. O, Temim et-Dârî'nin Arab Yarımadası'ndan gördüğü adanın uzaklığını hesaplayarak bu rivayetin muhtevasını tartışır.

olduğu sonucuna varır.⁹⁰ Ayrıca Temim et-Dârî kissasında geçtiği üzere deccâlin hâlen hayatta olduğunu söyler. Açık bir şekilde tanımlanmış durum şudur ki, bir kez daha el-Menâvî hadisleri reddetmek istemez; bu rivayetleri kabul ederek o, İslâm düşmanlarının ve oryantalistlerin eline [bu rivayetleri kullanarak hücum edebilecekleri bir] silah verir. Süleyman şu soruyu yöneltir: “Deccâlin yaşadığı varsayılan bu adanın görüntülerini uydular niçin yakalayamıyor?”⁹¹

Nihayet deccâlle alâkalı bütün meselelerin müzakeresinde, daha klasik konular da ele alınır. Meselâ bir araştırma, popüler edebiyatın en tipik polemik hedeflerinden birini dile getirir. Adanî’ye göre, gerçekte müs-lüman toplumlarda da deccâller vardır.⁹² Bunlar siyasi egemenlerle çok yakından bağlantıları olan âlimler ve zamanın hâkimleridir. Diğer bir kitap, deccâl kıssasını ve ana mevzulardan birini tartışır; ancak bu husus Kur’ân’da açık bir şekilde geçmez. Onların çoğu açık bir tarzda bir problem teşkil etmez; zira sahih hadisler bunu tartışmasız terimlerle beyan eder. Bazı durumlarda, Orta Çağ’da yapılan ve Kur’ân’ın deccâl meselesini açıkça belirttiğini göstermek için Kur’ân’ı ve bazı hadisleri bir araya getiren tefsirlerdeki görüşlere referansta bulunulur.⁹³ Deccâl hakkındaki sessizliğe yönelik daha ileri bir açıklama, Kur’ân’ın kötülük yapanlara değindiğinde geçmişte olanları dikkate aldığını, gelecekte olaklardan bahsetmediğini iddia eden Bulkînî’den (Sirâcüddin Bulkînî, ö.1403) aktarılarak yapılır. Bu, Sehâvî tarafından doğrudan reddedilen bir yorumdur. O, *Mesihü’l-deccâl* isimli kitabında *Ye’cüc* ve *Me’cüc* ile ilgili olarak

90 Süleyman, *Lugzü’l-mesihü’l-deccâl*; bu türden son birkaç yılda Bermuda Üçgeni, onun esrarı ve sadece deccâlle bağlantısına münhasır olmayan yönlerine dair birkaç kitapçık yayımlanmıştır.

91 el-Menâvî, *Sahihü’l-akvâl*, s. 17-19.

92 el-Adanî, *Beyne yedeyi’l-deccâl*, s. 8, 10-11.

93 Bu hususta genellikle gözde otorite, bu mesele ile ilgili üç sebep ve yorumları sıralayan İbn Hacer’dir. İlk ve en alâkalı delil, *A’raf* 7/158. âyetini [ancak bu âyetin konu ile ilgisi bulunmamaktadır, En’âm, 6/158 olmalıdır ç. notu.] esas alarak Kur’ân’ın deccâlden bahsettiğini belirten kısmıdır. Bunun yanı sıra Ebû Hüreyre’nin rivâyet ettiği bir hadis de delil gösterilir. Bk. Ahmed, *el-Mesihü’l-deccâl*, s.9-10; keza Şâkir, *el-Mesihü’l-deccâl*, s. 50-52; Selâme, *el-Mesihü’l-deccâl*, s. 20-22; el-Menâvî, *Sahihü’l-akvâl*, s. 11; Sırrî, *el-Mesihü’l-deccâl*, s. 85-86; Yusuf, *el-Mesihü’l-deccâl*, s. 52-53. Ayrıca bk. çok ilginç bir değerlendirme için al-Tahtavi, *el-Mesihü’l-deccâl*, s. 11-13. Yusuf şu yorumu ilave eder: Kur’ân’da deccâl meselesinin doğrudan zikredilmemesi, inanları inandırmayanlardan ayırt etmek içindir. Nitekim, ölümünden sonra Hz. Muhammed’in halefleri (halifeler) Kur’ân’da geçmez. Bk. Yusuf, *el-Mesihü’l-deccâl*, s. 54: bu Kur’an’den değil İslâm’ın iki temel kaynağından biri olan sünnetten nakledilir.

haber verilenleri örnek olarak kullanır.⁹⁴ Sa'fân, diğer durumlarda olduğu gibi, başka bir cevap ileri sürer: Kur'ân deccâlden bahsetmez, çünkü o bazı peygamberler ve melekler hariç başka isimlere yer vermez.⁹⁵

Sonuçlar

Yukarıda müzakere ettiğimiz konu, son on yılda Arap ülkelerinde, ağırlıklı olarak Mısır'da telif edilen ve geniş bir sirkülasyona değer bulunan dinî edebiyatın bir türüne dair çeşitli örneklerdir. Deccâl konusu, ilkin gözde bir mevzu olarak değerlendirilir. Öyle ki bu, hadislerle ilgili çok çeşitli yolları ispat eden değerlendirmeler ve çeşitli yorum tarzları olan bir konudur. İmkân bulunursa bu yorumlar yeni gelişmelere göre güncellenir. Daha önemlisi bu edebiyatın tamamında, bu konulardaki hadislerin sıhhati, değeri ve hadislerin rolü üzerindeki teorik tartışmalara çok az bir alâka gösterilir. Bu durum, hadislerin muhtevasını, sünneti canlandırmaya dair daha fazla genel eğilimi yansıtan eleştirel ya da şüpheli bir perspektiften incelemeye, açık bir ret işaretidir. Bundan dolayı klasik edebiyatta beyan edildiği gibi, Hz. Muhammed'in söz ve fiilleri bir bütün olarak yegâne ve devamlı bir referans noktasıdır; ayrıca hadislerde muhafaza edilen söz ve fiillerin muhtevasına dair hiçbir şüphe izhar edilmez. Bu hadislerin sahih olduğu kesindir. Rivayetlerin güvenilirliğine dair tartışmalar, sonuç itibarıyla ilgisiz diye düşünülür ve bundan kaçınılır. Bu sebeple isimlerden ve genellikle şüpheli görülen kaynaklardan -hiç problem yokmuş gibi- iktibaslarda bulunulur ya da bunalara yönelik çok az bir eleştiri yapılır.⁹⁶

94 *Âsur, el-Mesihü'd-deccâl*, s. 17; O herhangi bir yorumda bulunmadan el-Bulkini'den alıntıda bulunur. *es-Sehâvi, el-Mesihü'd-deccâl*, s. 12'de, Kur'an'da Ye'cüc ve Me'cüc'ün bahsinin geçmesinin bu iddia ile ters düştüğünü ifade ederek bu görüşü reddeder. Ahmed'in de bu görüşü reddettiğine dair Ahmed, *el-Mesihü'd-deccâl*, s. 10.

95 Sa'fân, *es-Sââtü'l-hâmise ve'l-işrân*, s. 23.

96 Bu durum, burada değerlendirilen kitapların bazı özelliklerini iyi bir şekilde ortaya koyar. Her şeyden evvel İsrâiliyyât meselesi, ana ilgi alanı değildir. Hiç kuşkusuz biz, söz konusu yazarların hemen hemen münhasıran Müslim, Buhâri veya diğer muteber kaynaklara dayandıklarını, ancak zihinde bu tür kaynakların bir tenkidinin mevcut olması gerektiğini ileri sürebiliriz. Bununla beraber, [ilgili kaynaklardan alınan rivayetlerin] bir ön değerlendirilmesinin yapılmamış olması anlamlıdır.

Deccâle ilişkin kitaplar ve benzer türde olanlar, gerçekte, safsatalı tartışmalarla ya da metodolojik vasıtalarla ilgilenmeyen genel okuyucuları tatmin etmeyi amaçlar. Bunlar, hadislerde ve diğer rivayetlerde ifade edilen [deccâlin ve zuhurunun] alâmetleri, olağanüstülükleri ve İslâm geleneğinde mevcut *eskalotojik* sahtekâr deccâle ilişkin yakın ve uzak zamanda zuhur edecek olan şeylerle bağlantılı daha etkili cevap [ve yorum]ları ararlar. Bu sebeple görüş ayrılıkları; maddî şeylere de-ğil yorumlara, hızla de-ğişen dünya ile yüz yüze gelen günümüz müslümanları için hadisleri daha yararlı hâle getirmeye dayanır. Bu makalede de-ğerlendirilen deccâl üzerine telif edilmiş kitaplar, hadislerin ve rivayetlerin muhtevasına dair çok yetersiz de-ğerlendirmelerden tutun da *eskalotojik* zamana ilişkin hayâl ürünü tasvirlerle ve olağanüstülüklerin yorumlarına kadar de-ğişen çok çeşitli özellikler göstermektedir. Bütün bunlardan ötürü, söz konusu edebiyat “popüler” diye tanımlanabilir. En azından bunlar, İslâm dünyasında devamlı bir şekilde teorik tartışmalara dayalı yazılı edebiyattan biraz daha popüler olup belirgin ve daha yüksek bir edebiyat türünü oluşturur; söz konusu edebiyat, eğitimli ve esas itibariyle şehrili olan müslüman nüfusun istikrarlı bir zümresi tarafından okunan türü temsil eder. Bu kesimin dikkatini *eskalotojik* temalar çeker ve bunlar kolay olan dinî delillerin ve hemen anlaşılabilen yorumların peşindedirler.

Kaynakça

- Abdülaziz, Necvâ Hüseyin: *el-Mesihü'd-deccâl ve ye'cûc ve me'cûc*, (Kahire, Mektebetü's-Safâ, 2000), s. 64.
- Abdülhamid, Hişam Kâmil: *Asrû'l-mesihü'd-deccâl*, (el-Hadâratü'larabiyye, 2000), s.142.
- : *Iktarabe hurûcü'l-mesihî'l-deccâl*, (Kahire, Dârü'l-basîr, 1997), s. 304.
- Adanî, Ebû Bekir b. Âli'l-meşhûr: *Beyne yedeyi'd-deccâl*, (Kahire, Dârü't-Tibâa ve'n-Nasri'l-İslâmiyye, 1996), 125.

- Adavî, Mustafa, *Ahbârü'd-deccâl ve İbnü's-Sayyâd*, (Kahire, Mektebetü'l-Îmân, 1992), s. 71.
- Ahmed, Abdullah Muhammed: *el-Mesihü'd-deccâl ve ye'cûc ve me'cûc*, (Kahire, Mektebetü't-Tevfikîyye, 1995), s. 79.
- Albânî, Muhammed Nâsirü'd-dîn: *Kıssatü mesîhi'd-deccâl*, (Amman, Mektebetü'l-İslâmiyye, 2000), s. 166.
- Arif Ebü'l-fidâ, Muhammed İzzet Muhammed: *Heli'd-deccâlü yahkümü ale'l-âlem?*, el-(Kâhire, Dârü'l-İ'tisam, 1997), s. 127.
- Asker, Seyyid: *Hülâsatü'l-makâl ani'l-mehdî ve'l-mesîhi'd-deccâl*, (Kahire, Dârü'l-basîr, 1999), s. 70.
- Âşûr Abdüllatif: *el-Mesihü'd-deccâlü hakikatün lâ hayâl*, ancak dış ve indeks kısmı adı biraz farklıdır: *el-Mesihü'd-deccâl beyne'l-hakikati ve'l-üstura* (Kahire, Mektebetü'l-Kur'an, 1988), s. 96.
- : *Selâse yentazirühümül-âlem. İsâ İbn Meryem, el-Mesihü'd-deccâl, el-Mehdi'l-müntezar*, (Kahire, Mektebetü'l-Kur'an, 1987), s. 96.
- Ata, Muhammed Abdülkadir: *el-Mesihü'd-deccâl*, (Kahire, Dârü'l-Fecr li't-Türâs, 1999), s. 80.
- Cook, David, R. "Hadith, authority and End of the World: Traditions in Muslim Apocalyptic Literature", *Oriente Moderno, Hadith in Modern Islam*, (Roma, Istituto Per l'orientale, Eylül, 2002), s. 36.
- Dâvûd, Muhammed İsâ: *İhzârü'l-mesîhi'd-deccâl yağzü'l-âlem min müselles Birmûda*, (Kahire, el-Muhtarü'l-İslâmî, 1998, (ilk baskı 1992)) p. 192.
- : *el-Hüyûtü'l-hafîyye beyne'l-mesîhi'd-deccâl ve esrârî'l-müselles Birmûda ve'l-atbâku't-tâira*, (Kahire, Dârü'l-basîr, 1994), s. 223.
- : *Mâ kible'd-damâr, Merra uhra ihzarû ve'n-tebihü el-Mesihü'd-deccâl ale'l-ebvâb*, (Kahire, Dârü'l-basîr, 1999), s. 576.
- Düsûkî, Faruk: *el-Kiyâmetü's-süğrâ ale'l-ebvâb el-Cüz'ü'l-hâmis, el-Mesihü'd-deccâl, beyne'l-kıbtî ve't-tâğût*, (yy. 1999), s. 240.
- Ebü Haccâc, Yusuf: *Garâibü ve eğâibü'l-mesîhi'd-deccâl*, (Kahire, Dârü'l-latîf, 1995), s. 63.
- Ebü Sadî, Muhammed: *el-Mesihü'd-deccâl fitnatü âhiri'z-zamân*, (Kahire, Dârü'l-kalem li't-türâs, ts.) s. 64.
- Eyyûb Said: *el-Mesihü'd-deccâl*, (Kahire, el-Fetih li'l-İlâmî'l-Arabî, 1999), s. 336.

- Hamîd, Abdülkerim b. Salih: *Mukaddimetü't-deccâl*, (Riyad-Karaçi, Mektebetü Dâri'l-Hamîdî- Dârü'l-Kitâb ve's-Sünne), 1993, s. 32.
- İbrahim, Bekir Muhammed: *Esrârü müselleli Birmûdâ bahri'-şeytân ve'l-mesîhi'd-deccâl*, (Kahire, Mektebetü'l-Kâhire, 2000), s. 60.
- Lemmâzah, Âtîf: *Mâzâ ta'rifü ani'l-mesîhi'd-deccâl*, (Kahire, Darü'z-Zehabiyye, 1996), s. 116.
- Mısri, Muhammed Halil: *Fitnetü mesîhi'd-deccâl*, (Kahire, Mektebetü Hâşim li't-Türâs, 2001), s. 64.
- Menâvî (kapakta yazararın ismi Menyavî diye geçmektedir), İbrahim Muhammed: *Sahîhü'l-akvâl ani'l-mesîhi'd-deccâl ve Yecûc ve Me'cûc*, (Kahire, Mektebetü'l-Mahmûdiyye, 1999), 64, (muhtasar nüsha, 2001, s. 64).
- Nil, Hüseyin Abdülhamid: *Selâse yentaziruhüm al-âlem: el-Mehdi, el-Mesîh, el-Mesîhü'd-deccâl*, (Kahire, Darü'l-Fecr li't-Türâs, 1999), s. 87.
- Sa'd Tâhâ Abdürraûf, Muhammed, Mahmud Hasan: *el-Mesîhü'd-deccâl ve alâmetü's-saat's-sügrâ ve'l-kübrâ*, (Kahire, Mektebetü'l-İlmi ve'l-Îmân, 1995), s. 64.
- Sa'fân, Kâmil: *es-Sâatü'l-hâmise ve'l-işrûn: el-Mesîhü'd-deccâl, Yecûc ve Me'cûc, el-Mehdi'l-müntezar*, (Kahire, Dârü'l-Emin, 1996), s. 247.
- Sehâvî, Mecdi Muhammed: *Erbaa yentaziruhümü'l-âlem: el-Mesîhü'd-deccâl...*, (Kahire, el-Mektebetü't-Tevfikîyye, 1999), s. 103.
- : *el-Mesîhü'd-deccâl ve Yecûc ve Me'cûc*, (Kahire, Mektebetü'l-imân, 1993), s. 80.
- Selâme, Muhammed el-Said: *el-Mesîhü'd-deccâl ekberu fiteni'l-arz*, (Kahire, Mektebetü'l-Kudsî, 1999), s. 77.
- Seyyid, Mecdi Fethi: *Kissatü hürücü'l-mesîhi'd-deccâl*, (Tantah, Dârü's-Sahâbe, 1997), s. 32.
- Sırrî, Tarık Hasan: *el-Mesîhü'd-deccâl*, (Kahire, Dârü'l-Hüsâm, t.s.) s. 96.
- Süleyman, Subhi: *Lügzü'l-mesîhî'd-deccâl ve müselleli Birmûda*, (Kahire, el-Hürriyye li'n-Nasr ve't-Tevzî'), 2000, s. 80.
- Şakir, Muhammed Fuad: *el-Mesîhü'd-deccâl. el-Mesîhü'd-dalâle ve İsâ İbn Meryem Mesîhü'l-Hüdâ*, (Kahire, Dârü'l-Basîr - Mektebetü'l-Hicâz), 1993, s. 80.
- Tahtavî, Ahmed Mustafa Kâsım: *el-Mesîhü'd-deccâl ve'l-ehâdîsi'l-muzira li nihâyeti'l-âlem*, (Kahire, Dârü'l-Fazîle, 1997), s. 79.

- Tayyibi, Ukaše Abdülmenân: *Âhirü'l-mekâl fi mesihi'd-deccâl*, (Kahire, Dârü'l-İ'tisâm, 1991), s. 64.
- Tûmî, Muhyiddin, *Tahzîrû'l-ricâl min fitneti'l-mesihî'd-deccâl*, (Kahire, Merkezü'l-Arabi'l-hadîs, (girişte verilen tarih ts. 1998), s. 87.
- Yusuf, Seyfüddin Hüseyin: *el-Mesihü'd-deccâl fi'l-Yahûdiyye ve'n-Nasrâniyye ve'l-İslâm*, (Kahire, Câmîatü'l-Ezher, Külliyyätü'd-Da'veti'l-İslâmiyye, 2000), s. 110.